

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

η Ελλάδα χωρίς νόμισμα

νομισματικές “αρρυθμίες” και δημοσιονομική κρίση

1885-1909

ΕΡΕΥΝΑ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Δρ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΡΕΓΙΑΝΝΗ
Ιστορικός

Στα τέλη της περιόδου που εξετάστηκε στο αμέσως προηγούμενο κείμενο, η δραχμή αρχίζει αμυδρά να υποτιμάται έναντι του γαλλικού φράγκου (1884). Το φαινόμενο θα επιταθεί στα μέσα της δεκαετίας του 1890, καθώς το 1894 η δραχμή χάνει πάνω από το 40% της αξίας της⁽¹⁾. Επομένως, η εντός της Λατινικής Νομισματικής Ένωσης ισοτιμία σταδιακά έχει de facto αναιρεθεί. Βέβαια, όπως ο δείκτης των ημερομισθίων και των τιμών, έτσι και η τιμή του συναλλάγματος δεν μπορεί να εξηγήσει μια οικονομία και τους μηχανισμούς της. Πρέπει αντίθετα να εξηγηθεί από αυτούς⁽²⁾.

Πριν τη δραματική, για το ελληνικό νόμισμα, δεκαετία του 1890, η δραχμή θα βρεθεί στη δίνη μιας ευρωπαϊκής νομισματικής κρίσεως. Όπως είδαμε σε προηγούμενα κείμενα, ήδη από το 1878 η αποχρηματοποίηση των αργυρών νομισμάτων δημιούργησε σοβαρά προβλήματα όχι μόνο στα νομισματικά πράγματα της χώρας, αλλά εν γένει στο εσωτερικό της Λατινικής Νομισματικής Ένωσης. Στην Ελλάδα, ασημένιες κοπές δεν έχουν πραγματοποιηθεί μετά το 1876, με την εξαίρεση των ασημένιων κερμάτων του 1883 που κόβονται λόγω της αύξησης του ελληνικού πληθυσμού μετά την προσάρτηση των Νέων Επαρχιών.

Κατά την περίοδο 1885-1909, η δημοσιονομική κρίση του νεοελληνικού κράτους, σε συναρμογή με τον ετοιμοθάνατο διμεταλλισμό θα δημιουργήσουν το πλέγμα μιας αρνητικής συγκυρίας, η οποία ανιχνεύεται και στην απώλεια συναλλαγματικών και μεταλλικών διαθεσίμων⁽³⁾. Είναι ευνόητο, ότι η νομισματική κρίση στα μέσα της δεκαετίας του 1880 δεν αφορά αποκλειστικά την ελληνική περίπτωση, αλλά εντάσσεται στο διευρωπαϊκό νομισματικό περιβάλλον.

I. Τα κερματικά γραμμάτια

Η Νομισματική Σύσκεψη του 1878 αποφασίζει την απαγόρευση, κατά το επόμενο έτος, της κοπής αργυρών νομισμάτων εντός του πλαισίου της ΛΝΕ, απαγόρευση που ανανεώνεται το 1885⁽⁴⁾ προκειμένου να αντιμετωπισθεί η κρίση του διμεταλλισμού. Το συγκεκριμένο απαγορευτικό πλαίσιο, αλλά και η απόφαση ότι σε περίπτωση λήξης της Σύμβασης τα κύρια νομίσματα της Ένωσης θα εθνικοποιηθούν και δεν θα κυκλοφορούν παρά στα όρια των εκδοθεισών αρχών⁽⁵⁾,

προκαθορίζουν τη διακριτή πλέον στροφή προς τα αποθέματα χρυσού και τη σταδιακή εγκατάλειψη του διμεταλλισμού. Η εξέλιξη αυτή φαίνεται να πιστοποιείται και από τα νομισματικά πράγματα της χώρας που εισιγήθηκε το διμεταλλισμό: έτσι, στη Γαλλία οι χρυσές κοπές περι τα τέλη του 19ου αιώνα αντιπροσωπεύουν το 65% περίπου στο σύνολο των κοπών κυρίου νομίσματος⁽⁶⁾. Η διαταραχή της ratio των δύο μετάλλων και η συνεχής πτώση της τιμής του ασημιού δεν θα προκαλέσει στις δυτικές οικονομίες τις νομισματικές αρρυθμίες που παρατηρούνται στην ιταλική και την ελληνική περίπτωση, λόγω της διαρροής των ασημένιων κερμάτων. Γενικά μιλώντας, η αύξηση των αποθεμάτων χρυσού σε βάρος του αργύρου στις κεντρικές τράπεζες του συνόλου σχεδόν των ευρωπαϊκών κρατών καταδεικνύει, στην αυγή του 20ού αιώνα, την οριστική στροφή προς τον κανόνα χρυσού⁽⁷⁾, παρά την τυπική επιβίωση της ΛΝΕ έως το 1926.

Στην ελληνική περίπτωση, η επιβολή της αναγκαστικής κυκλοφορίας θα έχει φυσικά αρνητικές επιπτώσεις και όσον αφορά τα αποθέματα σε μεταλλικό, ή καλύτερα θα έρθει ως συνέπεια της διαρκούς μείωσης των αποθεμάτων σε μεταλλικό. Εξάλλου, στην Ελλάδα έχει, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1870, σταδιακά τεθεί σε ισχύ ένα νομοθετικό πλαίσιο απαγορευτικό για την κυκλοφορία ξένων αργυρών νομι-

Κερματικά γραμμάτια της 1 δραχμής, εκδόσεως 1885.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

σμάτων, πλην αυτών της ΛΝΕ⁽⁸⁾. Αντίθετα, είναι ελεύθερη η κυκλοφορία χρυσών νομισμάτων ξένων επικρατειών⁽⁹⁾. Παράλληλα, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1870, η φυγάδευση ολοένα και μεγαλύτερων ποσοτήτων ελληνικών αργυρών κερμάτων στις χώρες του εξωτερικού θα επιφέρει τη διαταραχή των καθημερινών συναλλαγών.

Ο συνδυασμός των δύο αυτών παραγόντων (της διεθνούς, δηλαδή, νομισματικής κρίσης και των τοπικών της επιφανομένων) θα οδηγήσει στη μεταβολή του συμπληρωματικού νομίσματος, των αργυρών μονοδράχμων και διδράχμων. Με το Νόμο ΑΤΜΒ' της 21ης Δεκεμβρίου 1885⁽¹⁰⁾, το ελληνικό Δημόσιο επέτρεψε στις Τράπεζες Εθνική, Ιονική και Ηπειροθεσσαλίας να εκδώσουν και να θέσουν σε κυκλοφορία κερματικά γραμμάρια ονομαστικής αξίας 2 και 1 δραχμής, έναντι εσωτερικού δανείου προς το κράτος συνολικού ύψους 18.000.000 δραχμών, με τόκο 2%. Η κυκλοφορία των κερματικών γραμματίων αντιπροσωπεύει ακριβώς τη νέα υποχρέωση του κράτους απέναντι στις δανείστριες τράπεζες. Οπως και τα μεγαλύτερης αξίας τραπεζογραμμάρια, έτσι και τα κερματικά γραμμάρια τίθενται σε αναγκαστική κυκλοφορία, χωρίς δηλαδή υποχρέωση εξόφλησης από την πλευρά των εκδουσών τραπεζών. Οι Τράπεζες Ιονική και Ηπειροθεσσαλίας συμμετέχουν με 3.500.000 δραχμές η κάθε μια και η Εθνική με 11.000.000. Το δάνειο είναι χρεωλυτικό και ως διάρκεια απόσβεσης ορίζεται η περίοδος ως το 1905. Για την εξυπηρέτηση του δανείου προβλέπεται εκχώρηση δημοσίων προσόδων (φόρος επί του οίνου). Με μεταγενέστερα Διατάγματα καθορίζεται η διαδικασία εκτύπωσης και διαχείρισεως των κερματικών γραμματίων, ενώ ο Νόμος ΑΥΟΓ' (1887) θα περιορίσει το ύψος του εσωτερικού δανείου – και άρα και των κερματικών γραμματίων – από 18.000.000 σε 14.000.000 δραχμές⁽¹¹⁾. Σε αντικατάσταση, ωστόσο, αυτής της μείωσης συνάπτεται νέο δάνειο ύψους 4.000.000 δρχ. με την ΕΤΕ, το οποίο χορηγείται σε αναγκαστικώς κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάρια, της ίδιας τράπεζας, με παράλληλη υποχρέωση της ΕΤΕ να αποσύρει από την κυκλοφορία το ισόποσο σε κερματικά γραμμάρια. Με τον ίδιο νόμο ο τόκος του δανείου των κερματικών γραμματίων περιορίζεται από 2% σε 1%. Επίσης, το εν λόγω δάνειο μετατρέπεται από

Κερματικά γραμμάρια των 2 δραχμών, εκδόσεως 1885.

Κερματικά γραμμάτια της 1 δραχμής, Β' εκδόσεως (1897). Υιοθετείται η προτομή της Αθηνάς.

χρεωλυτικό σε διαρκές, καθώς τα 14.000.000 θα έμεναν αμείωτα στην κυκλοφορία έως την τελική εξόφλησή του⁽¹²⁾.

Η εισαγωγή των κερματικών γραμματίων θεωρήθηκε αρχικά ως ορθολογικό νομισματικό μέτρο, δεδομένου του γεγονότος ότι, επιπροσθέτως, διευκόλυνε τη διενέργεια των καθημερινών συναλλαγών⁽¹³⁾. Οι ανωμαλίες στην αποπληρωμή του εσωτερικού δανείου, ωστόσο, αλλά και η ίδια η απαξιωτική λειτουργία της αντικατάστασης των κερμάτων με κερματικά γραμμάτια, οδήγησε – λίγες δεκαετίες αργότερα – στο χαρακτηρισμό των τελευταίων ως το κατώτερο στάδιο της αναγκαστικής κυκλοφορίας⁽¹⁴⁾. Το γεγονός αποτελεί μια επιπλέον απόδειξη για τον ταμειακό ρόλο της αναγκαστικής κυκλοφορίας καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Παράλληλα, δεν είναι

εκτός αντικειμένου η παρατήρηση ότι η αντικατάσταση της κυκλοφορίας των ασημένιων κερμάτων, μονοδράχμων και διδράχμων, από αντίστοιχα κερματικά γραμμάτια υποσκάπτει το κύρος του κρατικού μηχανισμού και διασαλεύει την εμπιστοσύνη των πολιτών προς την ταμειακή λειτουργία του κράτους.

Αναφέρθηκε ήδη ότι το νομοθετικό πλαίσιο υπέδειξε και την τυπολογία των κερματικών γραμματίων. Έτσι, τα εκδοθησόμενα γραμμάτια θα αποτελέσουν σειρές για κάθε τράπεζα, με αύξοντα αριθμό έως το 10.000. Προβλέπεται η άμεση αντικατάσταση των εφθαρμένων με νέα που συνεχίζουν την τήρηση των σειρών. Ως προς τη μορφή είναι πανομοιότυπα, με μόνη διαφορά το χρώμα (κυανό γι' αυτά της ΕΤΕ, καφέ της Ιονικής και πράσινο της Ηπειροθεσσαλίας), ενώ καθορίζεται ότι η εκτύπωσή τους πρέπει να διεκπεραιωθεί από το ίδιο εργοστάσιο. Τα κερματικά γραμμάτια της 1 δραχμής φέρουν στη μια όψη – πέρα από την ονομαστική τους αξία και τον αύξοντα αριθμό – την προτομή του Ερμή, την επωνυμία και την υπογραφή του Ταμία της εκδούσας τράπεζας, και υπογραφή ελεγκτού. Τα ίδια ισχύουν και για τα κερματικά γραμμάτια αξίας 2 δραχμών, με τη διαφορά ότι προστίθεται εδώ η προτομή της Αθηνάς. Στη δεύτερη όψη τους τα κερματικά γραμμάτια φέρουν το γνωστό ελληνικό θυρεό με τους Ηρακλειδείς: παρατηρούμε την εμμονή στα αρχαιότερα μοτίβα, που – παρά το νομισματικό ανορθολογισμό – ανακαλούν για άλλη μια φορά το ένδοξο παρελθόν και επικαλούνται τη συνέχεια του ελληνισμού.

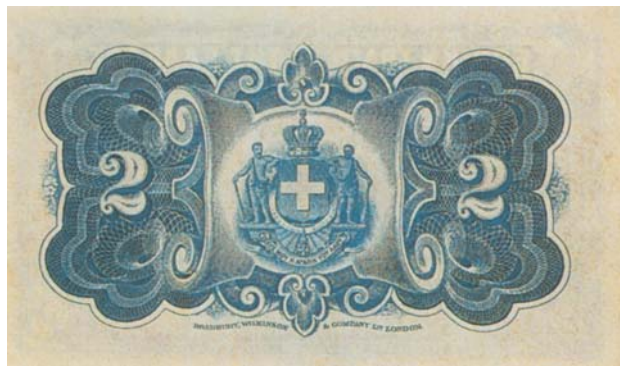
Εξάλλου, υπάρχει η νομοθετική πρόνοια *υπόμνησις περί τιμωρίας τής παραποιήσεως, τής πλαστογραφήσεως και τής εν γνώσει τής πλαστότητας κυκλοφορίας*⁽¹⁵⁾. Η σχετική νομοθεσία καταγράφει εν γένει την ανάγκη διαφάλλι-

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

σης της νόμιμης κυκλοφορίας των κεραματικών γραμματίων, ως ένα τελευταίο μέσο διάσωσης του κρατικού κύρους. Η θεσμοθέτηση ελέγχων, ο προσδιορισμός της εισαγωγής τους αποκλειστικά μέσω του Τελωνείου Πειραιά, η άμεση απόσυρση στα Δημόσια Ταμεία των εφθαρμένων, η – με εξαιρετικά μέτρα ασφαλείας – αποστολή των τελευταίων από τα επαρχιακά Ταμεία στην κρατική κεντρική αποθήκη του χαρτοσήμου και η τελική καύση τους⁽¹⁶⁾, φαντάζουν ως δυσανάλογα εποπτικά μέσα μιας *suī generis* απαξιοτικής νομισματικής “μεθοδολογίας”. Όπως διαπιστώνουμε και από την υλική υπόσταση των κεραματικών γραμματίων, τα οριζόμενα από το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο μοιάζουν να τηρήθηκαν, ενώ οι παραγγελίες για την κατασκευή τους δίνονται από κοινού και από τις τρεις τράπεζες στον οίκο Bradbury Wilkinson and Co. με τιμή 11 σελίνια και 6 πένες για κάθε χιλιάδα μονόδραχμων γραμματίων και 12 σελινίων για κάθε χιλιάδα δίδραχμων. Αντίστοιχα, η τιμή των πλακών ορίστηκε σε 100 λίρες στερλίνες για την κάθε τράπεζα⁽¹⁷⁾.

Το 1895 ο τύπος των κεραματικών γραμματίων αλλάζει⁽¹⁸⁾, ενώ νέες νομοθετικές ρυθμίσεις επιλαμβάνονται της καταστροφής τους μετά την απόσυρση από την κυκλοφορία⁽¹⁹⁾. Η χρήση κατά τις καθημερινές συναλλαγές της ειδικής αυτής κατηγορίας “κέρματος” επιβάλλει την πρόνοια για την καταστροφή και αντικατάσταση των κεραματικών γραμματίων, αλλά και υποδεικνύει την ιδιοτυπία – την ευτέλεια σε τελική ανάλυση – του συναλλαγματικού μέσου. Λίγο αργότερα, νέο εσωτερικό δάνειο χορηγείται από τις τρεις τράπεζες προς την κυβέρνηση υπό τον τύπο των κεραματικών γραμματίων, τα οποία συνεχίζουν βέβαια να είναι μη μετατρέψιμα σε μέταλλο. Σύμφωνα με τη Σύμβαση του Απριλίου 1897, οι τρεις τράπεζες αναλαμβάνουν να χορηγήσουν στην κυβέρνηση 6.000.000 δραχμές, σε κεραματικά γραμμάτια τα οποία κατανέμονται ως εξής: η Εθνική υποχρεούται να χορηγήσει 750.000 κεραματικά γραμμάτια των δύο δραχμών και 1.500.000 της μιας δραχμής, η Ιονική και η Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας από 375.000 κεραματικά γραμμάτια των δύο δραχμών και 750.000 της μιας δραχμής⁽²⁰⁾. Το νέο δάνειο είναι χρεωλυτικό ενώ ο ετήσιος τόκος ορίζεται στο 1%. Εύλογα και τα νέα κεραματικά γραμμάτια είναι δεκτά σε όλο το

*Κεραματικά γραμμάτια των 2
δραχμών, Β' εκδόσεως (1897).
Υιοθετείται η προτομή
του Ερμού.*

κράτος επί της ονομαστικής τους αξίας, ενώ καθορίζεται ότι το απότοκο σε κερματικά γραμμάρια του συγκεκριμένου δανείου των 6.000.000 δραχμών *μείον τό ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ χρεωλυτικῶς ἐξοφληθησόμενον ποσόν τοιούτων θέλει ἐξακολουθήσει κυκλοφοροῦν καί μετά τήν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας*⁽²¹⁾.

II. Ἐκ νέου ἐπιβολή τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας

Αυτή ήταν η κατάσταση των νομισματικών πραγμάτων στην Ελλάδα κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Τι γίνεται όμως με τα τραπεζογραμμάρια; Η ἄρση τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τους ἐπετεύχθη το Δεκέμβριο του 1884 και ἐπανεισήχθη ἡ μετατρεψιμότητα σε χρυσό, καθώς ἡ σύναψη του δανείου των 170.000.000 φράγκων ἐπέτρεψε τὴν κάλυψη του χρέους πρὸς τις τράπεζες. Ωστόσο, σύντομα οἱ διαρροές των μεταλλικῶν διαθεσίμων, ἐξ αἰτίας τόσο τῆς γιὰ κερδοσκοπικούς λόγους φυγάδευσης των ἐλληνικῶν νομισμάτων στο ἐξωτερικό ὅσο και γιὰ λόγους που σχετίζονται με τὴν ἐξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους, ἐπέβαλαν τὴν ἐπαναφορά στο προηγούμενο καθεστῶς τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τραπεζογραμμάτων. Το Σεπτέμβριο του 1885 διαδοχικές συμβάσεις με τις Τράπεζες Ἐθνική, Ἴονική και Ἡπειροθεσσαλίας καθορίζουν νέα χορήγηση δανείου των ἐν λόγω τραπεζῶν πρὸς τὴν κυβέρνηση, συνολικού ὕψους 29.800.000 δραχμῶν. Το ποσό θα χορηγηθεῖ κατὰ 14.800.000 δραχμῆς σε μεταλλικό νόμισμα και κατὰ 15.000.000 σε τραπεζικά γραμμάρια. Ἀπὸ το συνολικό ποσό του δανείου το μεγαλύτερο μέρος χορηγείται ἀπὸ τὴν Ἐθνική Τράπεζα, ἡ οποία δανεῖζει τὸ κράτος 24.000.000 δραχμῆς, ἀπὸ τις οποίες 12.000.000 σε μεταλλικό νόμισμα και 12.000.000 σε τραπεζογραμμάρια.

Οἱ συμβάσεις κυρώνονται νομοθετικά το Νοέμβριο του 1885 με συνέπεια τὴν ἐπαναφορά στο καθεστῶς τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ὡς ἐναρκτήρια ἡμερομηνία τῆς ὁποίας ὀρίζεται ἡ 20ῆ Σεπτεμβρίου 1885⁽²²⁾. Μεταγενέστερα, ὀρίζεται ὅτι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία δὲν μπορεῖ παρὰ να ἀρθεῖ συγχρόνως και γιὰ τις τρεῖς τράπεζες, τα τραπεζογραμμάρια των ὁποίων γίνονται δεκτά σε ὅλη τὴν ἐπικράτεια, παρὰ τὴν τοπικὴ ἰσχύ του ἐκδοτικού προνομίου. Πέρα ἀπὸ τὸ ἀρχικό δάνειο, τους ἐπόμενους μήνες τὸ κράτος προβαίνει σε νέα δανειοληψία ἀπὸ τὴν ΕΤΕ: δάνειο 10.000.000 δραχμῶν σε τραπεζογραμμάρια το Νοέμβριο του ἰδίου ἔτους και νέο δάνειο σε τραπεζογραμμάρια 20.000.000 δραχμῶν τὸν ἀμέσως ἐπόμενο μῆνα συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα. Το

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

επόμενο έτος (1886) νέος δανεισμός – ύψους 25.000.000 δραχμών – του κράτους από την ΕΤΕ σε αναγκαστικώς κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια⁽²³⁾ οδηγεί σε αύξηση του συνολικού σχετικού δανείου.

Σε αντιστάθμισμα, λοιπόν, αυτής της κατηγορίας δανείων, αναβάλλεται η εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων των τριών τραπεζών, δικαίωμα το οποίο θα βρίσκεται σε ισχύ έως την πλήρη αποπληρωμή των κρατικών υποχρεώσεων προς τις τράπεζες. Την ίδια περίοδο καθορίζεται νομοθετικά και το όριο της αναγκαστικής κυκλοφορίας: έτσι, η Εθνική Τράπεζα υποχρεώνεται να μην έχει σε κυκλοφορία τραπεζικά γραμμάτια αξίας πάνω από 82.000.000 δραχμές, η Ιονική ποσό σε κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια όχι πάνω από 9 εκατομμύρια, η δε Ηπειροθεσσαλίας μέχρι 6.000.000 δραχμές⁽²⁴⁾. Στο όριο της κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων συμπεριλαμβάνονται τα δανεισθέντα προς την κυβέρνηση ποσά με τη μορφή τραπεζογραμματίων. Δεν συμπεριλαμβάνεται⁽²⁵⁾, ωστόσο, το προαναφερθέν δάνειο των κερματικών γραμματίων, το οποίο – όπως πιο πάνω είδαμε – ορίστηκε αρχικά σε 18.000.000 δρχ. και αργότερα περιορίστηκε σε 14.000.000 δρχ. Δεν συμπεριλαμβάνεται, επίσης, το δάνειο των κερματικών γραμματίων του 1897, ποσού συνολικά 6.000.000 δραχμών. Ειδικότερα όσον αφορά τα κερματικά γραμμάτια σημειώνουμε το εξής: αν και είναι σε ισχύ ως νόμιμο νόμισμα, άνευ μετατρεψιμότητας σε μεταλλικό, δεν υπολογίζονται, ωστόσο, στον καθορισμό του ανώτατου ορίου της αναγκαστικής κυκλοφορίας.

Η άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας, στις αρχές του 1885 στόχευσε στην επαναφορά της τιμής του συναλλάγματος στο άρτιο, καθώς ήταν γενικά παραδεκτό ότι η αύξηση των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων μπορεί να αποτελέσει – πέρα από παράγοντα αύξησης των αναγκών σε συνάλλαγμα – και έναν από τους κύριους λόγους υπερτίμησης του συναλλάγματος⁽²⁶⁾. Εξάλλου, κατά την περίοδο που εξετάζεται, η μετατρεψιμότητα θεωρείται η μόνη υγιής νομισματική λειτουργία, ενώ η συμμετοχή της Ελλάδας στη ΔΝΕ επέβαλε τη συμμόρφωση με τους κανόνες της τελευταίας, την υιοθέτηση δηλαδή της ελεύθερης μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων. Ωστόσο, πολύ σύντομα το πείραμα αποτυγχάνει: η επανεισαγωγή, μετά από πολύ σύντομο διάστημα, της αναγκαστικής κυκλοφορίας, καταδεικνύει ότι η χώρα – λόγω των γνωστών ταμειακών και παραγωγικών δυσχερειών – δεν δύναται να ακολουθήσει τη διεθνή στρόφη προς τον κανόνα χρυσού. Μπορεί να σημειωθεί ότι με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα προεξοφλεί τη διεθνή νομισματική κρίση της δεκαετίας του 1880, σε συνδυασμό βέβαια με τις δομικές αδυναμίες των εγχώριων οικονομικών μηχανισμών.

Η νομισματική πραγματικότητα, υποδηλώνει με παραστατικότητα την ελληνική υστέρηση: η απουσία κοπών σε μεταλλικό νόμισμα (είτε χρυσό είτε άργυρο) δεν είναι υπόφορη των ευρύτερων θεσμικών περιορισμών που προκύ-

Τραπεζογραμμάτιο
100 δραχμών της Προνομίουχου
Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας
(1888)

πουν από τη συμμετοχή της Ελλάδας στη ΛΝΕ και που ισχύουν για το σύνολο των κρατών μελών της. Έτσι, αν και δεν έχει απαγορευθεί για το σύνολο των χωρών της ΛΝΕ παρά η κοπή

αργυρών και χρυσών πενταδράχμων, η Ελλάδα δεν θα προβεί κατά την εξεταζόμενη περίοδο σε καμιά νομισματική κοπή, εκτός από τα χαλκονικέλινα εικοσάλεπτα, δεκάλεπτα και πεντάλεπτα, που κόβονται στο Νομισματοκοπείο των Παρισίων κατά τα έτη 1893-1895⁽²⁷⁾. Το ύψος της κοπής των άτεχνων και “φτωχικών” κερμάτων θα φθάσει συνολικά τα 3.000.000 δραχμές. Είναι ενδεικτική η ελληνική Δήλωση στο πλαίσιο της νομισματικής διάσκεψης του Παρισιού (Οκτώβριος 1885): *‘Η Ελληνική Κυβέρνησις ... επιθυμούσα νά παράσχη τό καθ’ έαντήν, υπέρ τής διάρκειας τής Ένώσεως πάσας τάς δυνατάς έγγνήσεις, αναδέχεται τήν επόμενην ύποχρέωσιν. Έφ’ όσον ύφίσταται έν Ελλάδα ή αναγκαστική κυκλοφορία ή Έλληνική κυβέρνησις δέν θά επαναλάβει τήν έλευθέραν έκκοπήν άργυρῶν νομισμάτων. Μετά τήν άρσιν τής αναγκαστικής κυκλοφορίας, μόνον μετά προηγούμενην συννενόησιν μετά τής Γαλλίας καί Ίταλίας δύναται νά επαναλάβη τήν έλευθέραν έκκοπήν άργυρῶν νομισμάτων*⁽²⁸⁾.

Παρά τα θεραπευτικά μέτρα που λαμβάνονται κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, το καθεστώς της αναγκαστικής κυκλοφορίας θα εξακολουθήσει έως το 1928. Το συγκεκριμένο ταμειακό μέτρο υπέσκαψε τη φερεγγυότητα του εθνικού νομίσματος, με άμεση συνέπεια την άνοδο της τιμής του συναλλάγματος. Έτσι, το 1892 το φράγκο ισοδυναμεί πλέον με 1,43 δραχμές ενώ το 1895 με 1,80. Σε συναρμολογή μάλιστα με την παντελή απουσία κοπών σε πολύτιμο μέταλλο και την έκδοση των κερματικών γραμματίων, η αναγκαστική κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων αντανα-

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

κλά την αδυναμία της Ελλάδας να συμμετάσχει στο “διεθνές κινήγι του χρυσού”⁽²⁹⁾. Όπως ήδη σημειώθηκε, η αναγκαστική κυκλοφορία ως θεραπευτικό μέσο της νομισματικής στενότητας δεν συνάδει με τις ακολουθούμενες πρακτικές από τις εύρωστες δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες της εποχής. Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι η “χρυσοθηρία” στα τέλη του 19ου αιώνα δεν αποτελεί παρά εξαίρεση όσον αφορά την εξέλιξη των διεθνών νομισματικών μηχανισμών, καθώς *χαρτί και πίστη, πότε με τη μια, πότε με την άλλη μορφή, δεν παύουν να συναντώνται στην ροή της νομισματικής κυκλοφορίας και να συμφύρονται μαζί της*⁽³⁰⁾.

III. Η πτώχευση του 1893 και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

Είναι ευρέως γνωστό ότι η επενδυτική δραστηριότητα του ελληνικού κράτους κατά τις δεκαετίες 1870 και 1880 χρηματοδοτήθηκε από διευρυμένο εξωτερικό δανεισμό. Παρά τη δημιουργία υποδομής σε οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, παρά την ανάληψη από το κράτος ενός είδους επιχειρηματικού ρόλου και – τέλος – παρά την επάλληλη επενδυτική δραστηριότητα των ομογενών το εγχείρημα δεν κατάφερε να οδηγήσει στον οικονομικό μετασχηματισμό της Ελλάδας⁽³¹⁾. Η επικέντρωση των ιδιωτικών επενδύσεων στο χρηματοπιστωτικό τομέα και στην αγορά γαιών αποτέλεσε αρνητικό παράγοντα όσον αφορά τη δημιουργία βιομηχανικής υποδομής. Από την άλλη πλευρά, η δημόσια επενδυτική πολιτική, μολονότι κατάφερε να ενοποιήσει – μέσω των συγκοινωνιακών δικτύων – την εθνική αγορά, δεν είχε χρονική διάρκεια. Αν λάβουμε υπ’ όψιν τον υπέρογκο δημόσιο δανεισμό⁽³²⁾, οφέλη και ζημιές από την επενδυτική δραστηριότητα του ελληνικού κράτους μοιάζουν ισοσκελισμένα, στο βαθμό μάλιστα που – ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 – η κύρια λειτουργία των δανείων, εξωτερικών και εσωτερικών, ήταν η ανατροφοδότηση του δημοσίου χρέους. Επιπροσθέτως, η υποτίμηση της δραχμής αλλά και η συνεχιζόμενη κρίση της σταφίδας – κυριότατου εξαγωγικού προϊόντος – επέτειναν το πρόβλημα της εξεύρεσης μέσων για την πληρωμή των τοκομεριδίων. Ο Α. Ανδρεάδης θα σημειώσει με γλαφυρότητα: *Αναλωθέντων δέ τῶν δανεισθέντων ἡ οἰκονομική μας πλάστιγξ, ἐπιβαρυνθεῖσα διὰ νέων εἰς χρυσόν τόκων καί χρεωλυσιῶν ἤτο δυσμενεστέρα ἴσως ἢ πρότερον*⁽³³⁾.

Αν και η περιγραφή των συνθηκών, που οδήγησαν στην πτώχευση και εν

συνεχία στην επιβολή του Διεθνούς Ελέγχου, είναι πέρα από τους στόχους αυτού του κειμένου, μπορεί ωστόσο να δοθεί το γενικό περίγραμμα των γεγονότων, καθώς επηρέασαν και τη νομισματική κατάσταση της χώρας. Από τις αρχές του 1890 άρχισε ο εκπεσιμός των ελληνικών τίτλων στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου. Με την επάνοδο στην εξουσία του Τρικούπη το Μάιο του 1892, οι διαπραγματεύσεις με άγγλους κεφαλαιούχους για σύναψη νέου δανείου αποτυγχάνουν⁽³⁴⁾. Ένα χρόνο μετά (Μάιος 1893), η βασιλική εντολή στον έμπειρο οικονομολόγο Σ. Σωτηρόπουλο, πρώην Υπουργό Οικονομικών στις κυβερνήσεις του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, αποτελεί αφορμή πολλών αιτιάσεων, καθώς η υπό σχηματισμό κυβέρνηση δεν διαθέτει κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ο Σωτηρόπουλος διαπραγματεύθηκε με τους Hambro's το γνωστό δάνειο της “κεφαλαιοποιήσεως”. Το – με τοκογλυφικούς όρους – δάνειο επέτρεπε την κεφαλαιοποίηση των καθυστερούμενων τοκομεριδίων παλαιότερων δανείων και την πληρωμή τους σε τίτλους του νέου δανείου, όχι της πραγματικής αλλά της ονομαστικής αξίας. Γενική ήταν η άποψη ότι το νέο δάνειο δεν αποτελούσε παρά μια μορφή πτώχευσης, ενώ οι καταθλιπτικοί του όροι απαιτούσαν υπηρεσία 6.500.000 φράγκων ετησίως⁽³⁵⁾. Εν τω μεταξύ, τα ελληνικά χρεώγραφα συνέχισαν να ξεπέφτουν στις διεθνείς χρηματαγορές.

Μετά την παραίτηση του Σωτηρόπουλου (Οκτώβριος 1893) και την επάνοδο στην πρωθυπουργία του Χ. Τρικούπη, το δάνειο της “κεφαλαιοποιήσεως” ακυρώνεται. Ο πρωθυπουργός αναφωνεί στη Βουλή τη γνωστή φράση *δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν*. Με τους Νόμους ΒΡΔ', ΒΡΕ' και ΒΡΣΤ' των αρχών Δεκεμβρίου 1893 επιτρέπεται στην Κυβέρνηση να προσέλθει σε διαπραγματεύσεις με τους ομολογιούχους των δανείων σε χρυσό (πρόκειται για τα δάνεια των ετών 1881, 1884, 1887, 1889 και 1890) σχετικά με τη μεταρρύθμιση της υπηρεσίας τους. Καθορίζεται ότι αναστέλλεται η καταβολή χρεωλυσίων ενώ τα τοκομερίδια των δανείων αυτών καταβάλλονται πλέον μόνο σε ποσοστό 30%⁽³⁶⁾. Δεν μετεβλήθη, ωστόσο, η υπηρεσία των εσωτερικών δανείων σε δραχμές, πράγμα που αποτέλεσε αφορμή για ποικίλες αιτιάσεις από πλευράς των ομολογιούχων των εξωτερικών δανείων. Ο Ανδρεάδης θα σημειώσει: [σημειώθηκε] *ἄγρια κατακραυγή μεθ' ἡμῶν καὶ γενική ἀντίληψις ἐν τῇ ξένη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χρεωκοπίας καὶ οὐχὶ πτωχεύσεως*⁽³⁷⁾. Σύμφωνα με άλλες απόψεις η τακτική αυτή είναι νενομισμένη για τα κράτη που βρίσκονται σε κατάσταση πτώχευσης, ενώ δεν λείπει και το επιχείρημα ότι οι ομολογιούχοι των εσωτερικών δανείων είχαν ήδη χάσει μεγάλο μέρος του κεφαλαίου τους λόγω του ευτελισμού του εθνικού νομίσματος⁽³⁸⁾.

Οι διαπραγματεύσεις για το διακανονισμό του εξωτερικού χρέους θα διαρκέσουν τα αμέσως επόμενα χρόνια, η λύση όμως δεν θα δοθεί παρά υπό την επίδραση των τραγικών γεγονότων του 1897. Η κατάληψη της Θεσσαλίας

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

από τον Οθωμανικό στρατό και εν συνεχεία η διαμεσολάβηση των ευρωπαϊκών δυνάμεων προκειμένου να τερματιστούν οι εχθροπραξίες, αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για τη διευθέτηση του συμβιβασμού του κράτους με τους πιστωτές του. Προκειμένου να εκκενωθεί η Θεσσαλία από τα εχθρικά στρατεύματα, πρέπει να καταβληθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πολεμική αποζημίωση ύψους 4 εκατομμυρίων τουρκικών λιρών. Οι απαραίτητοι πόροι δεν είναι δυνατόν να ευρεθούν παρά με τη συνδρομή των ευρωπαϊκών δυνάμεων, που δίνουν μεν την εγγύησή τους για το δάνειο της πολεμικής αποζημίωσης, με τον όρο όμως να γίνουν σεβαστά τα δικαιώματα των παλαιών ομολογιούχων του δημοσίου χρέους της Ελλάδος.

Τον Ιανουάριο του 1898 ψηφίζεται ο νόμος για το διακανονισμό του δημοσίου χρέους και από τον Απρίλιο αρχίζει τη λειτουργία του ο Διεθνής Οικονομικός Ελεγχος, με άμεσο αποτέλεσμα την επανάληψη των πληρωμών των εξωτερικών δανείων. Για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους διατέθηκαν οι πρόσδοδοι από τα μονοπώλια, τα τέλη χαρτοσήμου, ο φόρος καπνού και οι δασμοί διαφόρων τελωνείων. Με το Νόμο περί Διεθνούς Ελέγχου καθορίζεται επίσης η υπηρεσία των παλαιών δανείων σε χρυσό, ενώ το ίδιο έτος χορηγείται νέο δάνειο (το ονομαζόμενο της αποζημίωσης) 150.000.000 σε χρυσό, το οποίο τελεί υπό την εγγύηση των προστατιδών δυνάμεων⁽³⁹⁾. Στη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων και στην υιοθέτηση κάπως ευνοϊκότερων όρων σημαντικός θα είναι ο ρόλος του μέχρι τότε Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, και υπό την πίεση των περιστάσεων προαχθέντος σε Υπουργό Οικονομικών, Στ. Στρέιτ⁽³⁰⁾.

Νομισματικές εξελίξεις μετά την επιβολή του Διεθνούς Ελέγχου

Η Διεθνής Επιτροπή του Ελέγχου, όπως τελικά ονομάστηκε, δεν αναδείχθηκε ρυθμιστής μόνο της δημοσιονομικής κατάστασης στην Ελλάδα, αλλά και των νομισματικών πραγμάτων. Έτσι, ο Νόμος ΒΦΙΘ' "περί διεθνούς ελέγχου" προέβλεπε ότι τα δάνεια του κράτους σε τραπεζογραμμάτια με αντίκρουσμα την αναγκαστική κυκλοφορία, θα έπρεπε σταδιακά να επιστραφούν στους πιστωτές του κράτους, δηλαδή τις Τράπεζες Εθνική και Ιονική, καθώς η Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας θα συγχωνευθεί με την ΕΤΕ το 1899. Η αποπληρωμή των δανείων σε τραπεζικά γραμμάτια θα γινόταν με ετήσιες καταβολές τουλάχιστον 2.000.000 δραχμών. Ως εναρκτήριο έτος της επιστροφής των δανεισθέντων ποσών ορίζεται το έτος 1900: όπως είδαμε παραπάνω, το άθροισμα των εσωτερικών δανείων σε αναγκαστικώς κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια είχε – μεταξύ των ετών 1885 και 1886 – ανέλθει σε 74.000.000 δραχμές. Τα ίδια ισχύουν και για τα κερματικά γραμμάτια, καθώς το κράτος θα πρέπει

Τραπεζογραμμάτιο 25 δραχμών
της ΕΤΕ (1900).
Ενδιαφέρον παρουσιάζουν
τα υπερβολικά κλασικίζοντα
μοτίβα.

να αποσύρει από την κυκλοφορία κερματικά μονόδραχμα και δίδραχμα ονομαστικής αξίας 20.000.000 δραχμών, τα οποία είχαν τη μορφή δανείου και επίσης τε-

λούσαν υπό το καθεστώς της αναγκαστικής κυκλοφορίας. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της ΔΟΕ, το συνολικό ύψος της αναγκαστικής κυκλοφορίας ανερχόταν κατά την εξεταζόμενη περίοδο συνολικά σε 161.000.000 δραχμές⁽⁴¹⁾. Είναι ευνόητο ότι η επιστροφή των δανείων αυτού του τύπου δεν σημαίνει την άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας, αλλά μόνο τη σταδιακή απόσυρση των τραπεζογραμματίων και κερματικών γραμματίων που αντιστοιχούν στα δάνεια προς το κράτος.

Η ΔΟΕ απαιτούσε, λοιπόν, την επιστροφή των επ' αναγκαστική κυκλοφορία δανείων στους πιστωτικούς οργανισμούς, συνεπώς και την αντικατάσταση των κερματικών γραμματίων με ασημένια κέρματα. Η ίδια, όμως, υποχρέωση απορρέει από τη συμμετοχή της Ελλάδας στη Λατινική Νομισματική Ένωση: στη νέα νομισματική Σύμβαση του 1907 το όριο κοπής αργυρών κερμάτων αναπροσαρμόζεται από 6 σε 16 φράγκα ανά κάτοικο της κάθε επικράτειας. Εξάλλου, από τη Σύμβαση προκύπτουν δύο ουσιαστικά σημεία για την Ελλάδα. Αφενός αναγνωρίζεται ότι η χώρα έχει συμφέρον να αντικαταστήσει τα κερματικά γραμμάτια με ασημένια κέρματα. Αφετέρου, προκειμένου η Ελλάδα να αντεπεξέλθει στις ανάγκες νέων ασημένιων κοπών, αποφασίζεται η “εθνικοποίηση” των κερμάτων της κατά το προηγούμενο ιταλικό παράδειγμα. Τα ελληνικά, δηλαδή, ασημένια κέρματα που κυκλοφορούν στις άλλες επικράτειες εντός των ορίων της ΛΝΕ θα επιστραφούν στην Ελλάδα, με υπο-

χρέωση της τελευταίας να καταβάλει το αντίτιμό τους στις χώρες προέλευσης. Επίσης, τα Δημόσια Ταμεία των άλλων επικρατειών απαγορεύεται να δέχονται στο εξής ελληνικά αργυρά κέρματα. Επιπροσθέτως, η Σύμβαση ορίζει σαφώς την ελληνική υποχρέωση για από-

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

συρση των κερματικών γραμματίων: *Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ὑποχρεοῦται νά ἀποσύρῃ τῆς κυκλοφορίας ἐντός δύο ἐτῶν ἀπό τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων τῆς παρούσης Προσθέτου Συμβάσεως τό σύνολον τῶν κερματικῶν γραμματίων 1 καί 2 δραχμῶν, ἅτινα ἔχει ἐκδώσει*⁽⁴³⁾.

Επιλογικό σχόλιο

Απομένει να δούμε σε επόμενο κείμενο την πραγμάτωση των περί της νομισματικής κατάστασης αποφάσεων. Ωστόσο, αξ σημειωθεί εδώ ότι η νομισματική εξυγίανση και η επίτευξη του minimum έστω της νομισματικής φερεγγυότητας, έρχεται ως αποτέλεσμα τόσο του Διεθνούς Ελέγχου όσο και της συμμετοχής της χώρας σε υπερεθνικούς θεσμούς. Γενικά μιλώντας, μετά την επιβολή του Διεθνούς Ελέγχου η χώρα επανήλθε στις διεθνείς αγορές ως δανειολήπτης, αποτέλεσμα της αποκατάστασης της φερεγγυότητάς της. Ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα ασκήθηκε συνεπής αντιπληθωριστική πολιτική, με θετική επίπτωση τη σταδιακή αποκατάσταση της αξίας της δραχμής⁽⁴⁴⁾. Έτσι, γύρω στα 1909 η δραχμή έφθασε την παλιά της ισοτιμία. Η στενότητα της νομισματικής κυκλοφορίας, ως συνεπαγόμενο της ακολουθούμενης αντιπληθωριστικής πολιτικής, αντιμετώπιστηκε νομοθετικά και δημοσιονομικά στις αρχές της δεκαετίας του 1910, πράγμα που αποτέλεσε τον επόμενο μεγάλο σταθμό στη νομισματική ιστορία της νεώτερης Ελλάδος.

Οι φωτογραφίες των κερματικών γραμματίων και τραπεζογραμματίων προέρχονται από το Λεύκομα της Alpha Τράπεζας Πίστewς, Αθήνα, 1994.

Υποσημειώσεις

⁽¹⁾ Cf. Γ. ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Σ. ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, *Νομισματικά καθεστώτα και δημοσιονομικές διαταραχές στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, ΙΜΟΠ, 1997, σ. 66-68.

⁽²⁾ Cf. ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Η κίνηση των τιμών, ημερομισθίων και μισθών (1832-1912). Συζήτηση γύρω από μια έρευνα*, in: *idem, Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, β' έκδοση 1999, σ. 179.

⁽³⁾ *Ibid.*, σ. 61-62.

⁽⁴⁾ Νόμος ΑΤΜΓ, *περί κυρώσεως νομισματικῶν συμβάσεων, Σύμβαση τῆς 25ῆς Ὀκτωβρίου (6 Νοεμβρίου 1885)*, ἄρθρο 8. Αντίθετα από τα αργυρά νομίσματα, επιτρέπεται η χωρίς περιορισμό κοπή χρυσών (πλην των χρυσών πενταφράγων). Επομένως, πρακτικά διαπιστώνουμε τη στροφή προς το χρυσό κανόνα.

⁽⁵⁾ Νόμος ΑΤΜΓ, *περί κυρώσεως νομισματικῶν συμβάσεων, Συμφωνία τῆς 25ῆς Ὀκτωβρίου (6 Νοεμβρίου 1885)*, ἄρθρο 3.

⁽⁶⁾ H. PARKER WILLIS, *A history of the Latin Monetary Union. A study of international monetary action*,

Νέα Υόρκη, Greenwood Press, 1968 β' έκδοση, σ. 254, όπου και παρατίθενται στοιχεία από την έκθεση του γαλλικού Υπουργείου Οικονομικών έτους 1897.

(7) *Cf.*: *Ibid.*, σ. 258-262.

(8) Υπ. Οικονομικών, *Τα ελληνικά νομίσματα*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1928, σ. 42. Ωστόσο, τα τούρκικα χρυσά και αργυρά νομίσματα έχουν προσωρινά ελεύθερη κυκλοφορία στις νεοπροσαρτηθείσες περιοχές.

(9) Β. Διάταγμα της 30ής Ιανουαρίου 1893, *περί παραδοχής εν τῷ Κράτει ἐπὶ ὀριζομένη διατιμῆσει τῶν χρυσῶν νομισμάτων Ἐπικρατειῶν τινῶν*.

(10) Νόμος ΑΤΜΒ, της 24ης Δεκεμβρίου 1885, *περί κνώσεως τῆς ἀπὸ 10 Δεκεμβρίου 1885 συμβάσεως μεταξὺ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς καὶ Ἡπειροθεσσαλίας κλπ*, όπου και το κείμενο της Σύμβασης με τις τρεις τράπεζες.

(11) Διάταγμα της 27ης Ιανουαρίου 1886, *περὶ ἐκτελέσεως τοῦ ΑΤΜΒ' νόμου "περὶ κνώσεως τῆς ἀπὸ 10 Δεκεμβρίου Συμβάσεως μεταξὺ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς καὶ Ἡπειροθεσσαλίας καὶ Νόμος ΑΥΟΓ, περὶ τροποποιήσεως τῆς μετὰ τῶν Τραπεζῶν συμβάσεως τῆς ἀφορώσης εἰς τὸ δάνειον τῶν κερματικῶν γραμματίων*, 1η Ιουνίου 1887. Σχετικά με την εν λόγω τροποποίηση, αντιπαραβάλλουμε, επίσης, τα πρακτικά του Γενικού Συμβουλίου της Τράπεζας Ἡπειροθεσσαλίας της 20ῆς Μαΐου 1887, ὅπως δημοσιεύονται στο: Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Ἡ αυθεντία του νομίσματος στη νεοελληνική κοινωνία, Ἡ περίοδος των διατακτικῶν κερμάτων (1885-1910)*, Αθήνα, ΕΜΝΕ, 1995, σ. 169-172.

(12) Για τα παραπάνω συνοπτική αναφορά: Γ. ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, *Το νόμισμα*, αναστατική έκδοση της έκδοσης 1902, Αθήνα, ΕΕΤ/Αλεξάνδρεια, 1996, σ. 295.

(13) Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Ἡ αυθεντία ... op. cit.*, Αθήνα, ΕΜΝΕ, 1995, σ. 116.

(14) *Ibid.*

(15) Διάταγμα της 27ης Ιανουαρίου 1886, *περὶ ἐκτελέσεως τοῦ ΑΤΜΒ' νόμου ... op.cit.*, ἄρθρον 3ον.

(16) Για τα παραπάνω, ανατρέχουμε: Διάταγμα της 27ης Ιανουαρίου 1886 ... *op. cit.*, ἄρθρον 5ον, και κυρίως Διάταγμα της 31ης Μαΐου 1886, *περὶ του καταρτισμοῦ, της διαχειρίσεως κλπ. των τραπεζικῶν γραμματίων των δραχμῶν 2 και 1, των προβλεπόμενων ὑπὸ της συνομολογηθείσης μετὰ των Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς και Ἡπειροθεσσαλίας τῆς 10 Δεκεμβρίου 1885 συμβάσεως*, ἄρθρα 2 εως 5. Επίσης, Διάταγμα της 23ης Μαΐου 1890 *περὶ ἀνταλλαγῆς κλπ. τῶν ἐφαρμμένων διδράχμων καὶ μονοδράχμων γραμματίων τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς καὶ Ἡπειροθεσσαλίας*, ἄρθρα 1-4.

(17) Τα παραπάνω στοιχεία αντλήθηκαν από το: Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Ἡ αυθεντία ... op. cit.*, σ. 119-120, όπου και η επεξεργασία αρχαικῶν τεκμηρίων από το ΙΑΕΤΕ, με την αλληλογραφία μεταξύ της ΕΤΕ και του αγγλικῶ οἴκου που αναλαμβάνει την εκτύπωση των κερματικῶν γραμματίων.

(18) Διάταγμα της 7ης Φεβρουαρίου 1895, *περὶ του νέου τύπου των τραπεζογραμματίων*. Υιοθετεῖται η προτομή του Ερμή για τα δίδραχμα και της Αθηνάς για τα μονόδραχμα. Πάντως εξακολουθεῖ η ομοιογένειά τους, με μόνη εξαίρεση [πλὴν του "λογότυπου" τῆς εκδούσας τράπεζας] τῆς χρωματικῆς διαφοροποίησης.

(19) Διάταγμα της 20ῆς Μαΐου 1896, *περὶ τῶν ἐν τοῖς δημοσίοις Ταμείοις κλπ. συγκεντρουμένων ἐφαρμμένων κερματικῶν γραμματίων τῶν Τραπεζῶν, Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς καὶ Ἡπειροθεσσαλίας*.

(20) Νόμος ΒΥΖ', της 11ης Απριλίου 1897, *περὶ κνώσεως τῆς ἀπὸ 3 Ἀπριλίου 1897 συμβάσεως μεταξὺ τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργοῦ καὶ τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Προνομοῦχον Ἡπειροθεσσαλίας καὶ Ἰονικῆς, περὶ χορηγήσεως πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τριῶν ἑκατομμυρίων διδράχμων καὶ μονοδράχμων κερματικῶν γραμματίων ἐκ δραχ. ἐν ὄλῳ 6.000.000 καὶ Διηλοποιήσεως τοῦ Ὑπ. Οἰκονομικῶν, τῆς 16ῆς Ἰουλίου 1897, περὶ χορηγήσεως εἰς τὴν Κυβέρνησιν δραχμῶν 6.000.000 εἰς κερματικά γραμμάτια τῶν δραχμῶν 2 καὶ 1. Cf. τις σχετικῆς δηλώσεις των Διοικήσεων των τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς, Ἡπειροθεσσαλίας ὅτι ἀποδέχονται τὴν τροποποίηση τῆς αρχικῆς Σύμβασης, και τὴν υποχρέωσή τους να καταβάλουν το 50% του ποσοῦ σε κερματικά γραμμάτια των δύο δραχμῶν.*

(21) Σύμβασις της 3ης Απριλίου 1897, ἄρθρον 2ον, ὅπως παρατίθεται στο Νόμο ΒΥΖ'.

(22) *Cf.* Σ. Π. ΣΚΙΑΔΑΣ, *Ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία*, Παρνασσός, ΙΖ', Ἰούnius 1895, ἀναδημοσίευση στο: Ζ. ΔΕΜΑΘΑΣ, Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νομισματικῆς κρίσεις και η κρατικὴ διαχείρισή τους στην Ελλάδα 1830-1930*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 97-98.

ΝΟΜΙΣΜΑ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

(23) Νόμος ΑΤΝΕ της 5ης Απριλίου 1886, ΦΕΚ 84, *περί άδειάς συννομολογήσεως δανείου 25 εκατομμυρίων δραχμών* και Β. Διάταγμα της 17ης Απριλίου 1886, ΦΕΚ 93, *περί έγκρίσεως συμβάσεως περί χορηγήσεως τῷ Δημοσίῳ ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς δανείου 15.000.000 δραχμών εἰς τραπεζικά γραμμάτια.*

(24) Νόμος ΑΤΜΒ, της 24ης Δεκεμβρίου 1885, *περί κυρώσεως τῆς ἀπό 10 Δεκεμβρίου 1885 συμβάσεως με-ταξύ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καί τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἴονικῆς καί Ἡπειρωθεσσαλίας κλπ, άρθρο 2 της κυβερνητικῆς Σύμβασης με τις τρεις τράπεζες που περιλαμβάνεται στο κείμενο του Νόμου. Επίσης για τα παραπάνω: Ι. Α. ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ, *Ιστορία της Εθνικῆς Τραπεζῆς της Ελλάδος (1842-1902)*, αναστατική έκδοση της α' εκδόσεως 1902, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1988, σ. 100-101.*

(25) *Cf.*, Νόμος ΑΤΜΒ', άρθρο 4 της επισυναπτόμενης Σύμβασης, 24 Δεκεμβρίου 1885.

(26) Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η νομισματική κρίση του 1885*, in: Ζ. ΔΕΜΑΘΑΣ, Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νομισματικές κρίσεις ... op. cit.*, σ. 25, 27.

(27) Ν. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Η νομισματική ιστορία της δραχμῆς*, Αθήνα, Ελληνικό Νόμισμα, χχ., σ. 91-92.

(28) *Δήλωσις*, της 25ης Οκτωβρίου/6 Νοεμβρίου 1885.

(29) Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η νομισματική κρίση του 1885*, in: Ζ. ΔΕΜΑΘΑΣ, Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νομισματικές κρίσεις ... op. cit.*, σ. 29.

(30) F. BRAUDEL, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας)*. Τ. Α. *Οι δομές της καθημερινῆς ζωῆς: το δυνατό και το αδύνατο*, Αθήνα, ΜΙΑΤΕ, 1995, σ. 514.

(31) *Cf.* Γ. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, *Ελληνική οικονομία και Βιομηχανική Επανάσταση (1830-1910)*, Αθήνα, Α. Σάκουλας, β' έκδοση 1985, σ. 95-96.

(32) Για τα δημόσια δάνεια της περιόδου, *cf.*: Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗ, "Εργα, επιμ. Κ. Βαρβαρέσσου, Γ. Α. Πετρόπουλου, Ι. Πίντου, Αθήνα, Νομική Σχολή, 1939, Τ. ΙΙ, σ. 370 και εξής.

(33) Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Ἡ πτώχευσις τοῦ 1893*, Εργασία, 7-5-1932, ΙΙΙ, σ. 561.

(34) Για την αποτυχία των διαπραγματεύσεων του δανείου ανατρέχουμε με αρεκτή μάλλον ασφάλεια: Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα*, εισ.-επιμ. Α. Αγγέλου - Μ. Χ. Χατζηϊωάννου, τόμος Γ, Αθήνα, Εστία, σ. 129-145. Ο Συγγρός, όπως ο ίδιος εκ των υστέρων σημειώνει, θεωρούσε αναπόφευκτη την πτώχευση του ελληνικού κράτους, και αντιμετώπιζε τις διάφορες προσπάθειες για δανεισμό στις αρχές της δεκαετίας του '90 ως μέσα για την αναβολή απλώς της χρεωκοπίας και όχι για την οριστική αποφυγή.

(35) *Ibid*, σ. 149.

(36) Για τα παραπάνω: ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ, *Ιστορία της ... op. cit.*, σ. 136, ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Ἡ πτώχευσις τοῦ 1893*, Εργασία, 7-5-1932, ΙΙΙ, σ. 562.

(37) ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *loc. cit.*

(38) ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ, *Ιστορία της ... op. cit.*, σ. 136, ΣΥΓΓΡΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα ... op. cit.*, σ. 169 και 213-214.

(39) Για τα παραπάνω στοιχεία: ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ, *Ιστορία ... op. cit.*, σ. 180-184, ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, *Το νόμισμα ... op. cit.*, σ. 303.

(40) ΕΜ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ, *Ὁ Στέφανος Στρέϊτ, τὰ δημόσια οικονομικά μας καί ἡ Ἐθνική Τράπεζα κατά τήν περίοδον στανρώσεως ἧτοι ἀπό τό 1869-1911 Α'*, Εργασία, 30.4.1939. Ο δε Συγγρός θα σημειώσει: ... *βοηθούμενος* [εν. ο Γεώργιος Α' στις ενέργειές του υπέρ της ελληνικής υπόθεσης] *ἀπό τόν ἐπί τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργόν Στρέϊτ, διακριθέντα ἐπί ἐπιτηδειότητι καί ἀξιοπρεπεῖ συνάμα συμπεριφορᾶ πρὸς τε τούς ξένους καί τούς ἡμετέρους*. ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα ... op. cit.*, σ. 256.

(41) Για τα παραπάνω στοιχεία: ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Η αυθεντία ... op. cit.*, σ. 131-132.

(42) Νόμος ΓΤΑΒ, 16 Μαρτίου 1909, με τον οποίο κυρώνεται η πρόσθετος Νομισματική Σύμβασις της 22ας Οκτωβρίου/4 Νοεμβρίου 1908. Άρθρα 4 έως 11 της Σύμβασης, το κείμενο της οποίας επισυνάπτεται στο Νόμο ΓΤΑΒ.

(43) Άρθρο 12.

(44) ΕΜ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ, *Ὁ Στέφανος Στρέϊτ, τὰ δημόσια οικονομικά μας καί ἡ Ἐθνική Τράπεζα κατά τήν περίοδον στανρώσεως ἧτοι ἀπό τό 1869-1911 Γ'*, Εργασία, ΧΙ, 14.5.1939, σ. 471. Επίσης: Α. Δ. ΚΥΡΚΙΛΙΤΣΗ, *Αἱ Τράπεζαι ἐν Ἑλλάδι*, πρόλογος Γ. Χαριτάκη, Αθήνα, 1934, σ. 9.